

השינויים בזירה הפנים-פלסטינית והשפעתם על ישראל והמזרח התיכון

סיכום כנס שנערך במכללה האקדמית עמק יזרעאל ב-7 במאי 2018

ב-7 במאי 2018 קיימו מיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית והחטיבה ללימודי המזרח התיכון במכללה האקדמית עמק יזרעאל כנס שהתמקד בשינויים בזירה הפנים-פלסטינית ובהשפעתם על ישראל והמזרח התיכון. במהלך הכנס נידונו תהליכים חברתיים ופוליטיים בתוך החברה הפלסטינית, תפקידן המשתנה של המעצמות ומדינות האזור, ומגמות ושינויים בתפיסת הפתרון הרצוי והאפשרי לסכסוך המתמשך בין ישראל והפלסטינים. מסמך זה מסכם את עיקרי הכנס. ניתן לצפות בכנס במלואו [בערוץ היוטיוב של מכון מיתוים](#).

ד"ר עידו זלקוביץ', המכללה האקדמית עמק יזרעאל ומכון מיתוים

ד"ר עידו זלקוביץ' טען כי יש להכיר בכך שהפלסטינים והישראלים חיים במערכת של כלים שלובים, זאת על מנת לפעול בצורה טובה יותר בהתנהלות בין שני הצדדים. מנקודת מבט פלסטינית, מנגנונים שונים של הפרדה, דוגמת הקו הירוק, לא יוצרים חוצץ בין חלקיו השונים של העם הפלסטיני, אלא רק מייצרים תנאים פוליטיים שונים. זלקוביץ' טען כי תנועת החמאס עוברת שינוי, מכירה למעשה בעובדה שישראל חזקה ובת-קיימא ושלא ניתן להשמידה. לכן על מנת להתמודד עמה, חמאס נוקטת בהדרגה קו פרגמטי יותר, השואף לאינטגרציה עם המוסדות הפלסטיניים הלאומיים. שינוי זה מאפשר הידברות בין החמאס והפתח, על אף ששתי התנועות אינן מצליחות ליישב את הפערים שביניהן. תנועת הפתח עצמה מאבדת מהלגיטימציה השלטונית שלה לנוכח התנהלותה הכושלת, המאבקים הפנימיים וחוסר הצלחתה להביא להגשמת החזון הלאומי. שתי התנועות מציגות חזון חברתי שונה לצעירים הפלסטיניים, אולם לא הן לבדן תקבענה את הדרך בה תתפתח החברה והפוליטיקה הפלסטינית. העתיד הפלסטיני תלוי במידה רבה ביכולת לייצר מערכת רב-ערוצית בהשתתפות שחקנים אזוריים רבים, וביכולת של מערכת שכזו להשפיע על שתי התנועות המרכזיות בחברה הפלסטינית.

ד"ר רוני שקד, מכון טרומן, האוניברסיטה העברית

ד"ר רוני שקד טען כי החברה הפלסטינית נמצאת באחד מרגעי המשבר הלאומי, הפסיכולוגי, החברתי, והכלכלי הגדולים ביותר מאז תקופת הנכבה. הפלסטינים נדחקו אל שולי השיח הערבי ואל מחוץ לשיח הפוליטי הישראלי. הפלסטינים, לטענתו, חסרי אמונה בהיתכנות המעשית של שני הפתרונות שעל הפרק: רעיון שתי המדינות או חזון המדינה הדו-לאומית. שניהם נדמים כבלתי-ישימים, אך אין על הפרק פתרונות אחרים. תפיסת המציאות הזו אינה תולדה רק של התנהלות הפלסטינים, אלא גם של ישראל ומפעל ההתנחלויות, פעילות העולם הערבי ועליית דאעש. הפלסטינים, וישראל עמם, תקועים אם כך במצב היברידי הכולל עירוב בין האוכלוסיות. מצד אחד הסכם אוסלו מת, מצד שני השאיר מציאות דה-פקטו של שתי "מדינות" מובחנות. המפה של הסכמי הביניים מציגה היטב את מצב ההיברידיות והעירוב בין הישראלים והפלסטינים. כך גם המציאות בירושלים, אשר מאז מבצע "חומת מגן", הפך חלקה המזרחי למנוון מבחינה חברתית, כלכלית ותרבותית. לתמונה זו מתווספים הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל אשר הודרו בהסכמי אוסלו, ותובעים את קולם בחזרה דרך הקריאה לביסוסה של מדינת כל אזרחיה. עירוב והיברידיות נוספים באים לידי ביטוי בפיצול ובקרע הפנים-פלסטיני בין רצועת עזה והגדה המערבית. לטענתו של שקד, אל מול כל הפיצולים והעירובים, המרכיב המאחד את החברה הפלסטינית הוא אתוס הסכסוך. כך שגם אם אין פתרון ישים, מוסכם או מדומיין, הפלסטינים לא יוותרו על המאבק הלאומי שלהם, המהווה את הדבק שמאחד את כל הקרעים. הוא הדגיש כי פתרונות דוגמת הרעיונות של פדרציה או קונפדרציה לא קנו להם אחיזה בישראל ובחברה הפלסטינית כאחד. תיאור זה מוביל למציאות הקיימת של קיום דו-לאומי אתני-דתי כפוי. מדינה דו-לאומית בכפייה היא מתכון בדוק להמשך הסכסוך.

פרופ' שאול משעל, אוניברסיטת ייל והמרכז הבינתחומי הרצליה

פרופ' שאול משעל מיפה את שלושת השחקנים הרלבנטיים במזרח התיכון לדעתו: המעצמות (כולל המעצמות האזוריות), המדינות שהוקמו במסגרת הסכמי סייקס-פיקו, והקהילות השונות. מערכת היחסים בין השחקנים הללו היא שמעצבת את המתרחש במזרח התיכון. לטענתו, כוחן של המדינות ירד, בעוד כוחן של הקהילות התחזק, והן הפכו להיות אלו שמכתיבות את סדר היום הפוליטי. בנוסף, המעצמות והקהילות מקיימות ביניהן דיאלוג (דרך שיחות, מסחר ומאבק), שמעצב את המציאות. לדבריו, עידן האידיאולוגיות הגדולות חלף, וכעת השחקנים פועלים בפרגמטיות שמושפעת מהמצב בשטח. כך זה גם אצל הפלסטינים, כאשר הדיבור על "הכול או כלום" כבר ירד מהפרק. עוד הוסיף פרופ' משעל כי חמאס מחזיקה הן בשנאה יוקדת וברצון להשמיד את ישראל והן בפרגמטיות שמובילה למוכנות לשיח עם ישראל. לאור זאת, תפקידה של ישראל הוא לדחוף את תנועת החמאס ככל הניתן אל הכיוון השני, של קיום שיח. הואיל והמאפיין של הפוליטיקה האזורית היום הוא הדיאלוג בין הקהילות והמעצמות, בסופו של דבר, ישראל (המעצמה) תצטרך לדבר גם עם הפלסטינים (שתי הקהילות – הרשות הפלסטינית והחמאס), ויפה שעה אחת קודם.

מורן זגה, מכון מיתוים ואוניברסיטת חיפה

מורן זגה התמקדה בשינויים ביחס של מדינות המפרץ לעזה ולסוגיה הפלסטינית. זגה הצביעה על העובדה שהסכסוך בין מדינות המפרץ משתקף גם בזירה הפלסטינית. היא ציינה כיצד החל ב-2009 נחלקו מדינות המפרץ בין תמיכה בחמאס לבין תמיכה בפתח וברשות הפלסטינית. קטר מיצבה עצמה כפטרונית של החמאס בעזה, סגרה את הנספחות הכלכלית הישראלית בדוחה ותמכה כלכלית בפעילות החמאס בהשקעה של יותר מ-800 מיליון דולר. בשנה האחרונה, קטר התקשתה להמשיך ולתמוך בחמאס בעקבות המשבר עם שכנותיה במפרץ והנתק המדיני עם מצרים, שגרם לחסימת ערוצי העברת הכספים דרכה. העברת כספים מקטר דרך ישראל לחמאס היא אפשרית, והתבצעה, אך בצורה מדודה מאוד. לתוך הוואקום שנוצר, נכנסו ערב הסעודית ובייחוד איחוד האמירויות, אשר החל ב-2015 החלו להזרים כספים לרצועת עזה, בעיקר דרך פעילותו של מוחמד דחלאן. כל זאת, לא מתוך עניין מרכזי בסוגיה הפלסטינית, כמו לשם המאבק האזורי בין מדינות המפרץ. לדבריה, ניסיונות הפיוס שמצרים מובילה בין חמאס ופתח הם צעד אסטרטגי לייצוב האזור והתמודדות עם האיומים בסיני. איחוד האמירויות הפכה להיות השותפה המרכזית למשימה זו. איחוד האמירויות מתערבת בנעשה ברצועת עזה דרך תמיכה בחיים האזרחיים והחברתיים, ולא דרך תמיכה בפעילות הפוליטית. לכן, מעורבותה זוכה ללגיטימציה ולתמיכה עממית. הדמות האמונה על העברת הכספים, היא דחלאן. לנוכח השינויים והמאבקים במפרץ, חמאס משתפת פעולה כעת עם מצרים, דחלאן ואיחוד האמירויות, על מנת להשיג מימון ולחזק את יכולת המשילות שלה. בכך משפיעה איחוד האמירויות בעקיפין גם על הפוליטיקה הפנים-פלסטינית ועל אימוץ הלך רוח פרמטי יותר ברצועת עזה. לדברי זגה, ישראל היא חלק מהברית הלא-רשמית בין ערב הסעודית האמירויות, בחריין, מצרים וארה"ב. קיומו של מעגל חיצוני של מדינות משפיעות ומתונות, מייצר תנאים נוחים יותר להתקדמות בהסדרת היחסים בין ישראל והפלסטינים.

סא"ל (מיל") אלון אביתר, לשעבר יועץ למתאם הפעולות בשטחים

סא"ל (מיל") אלון אביתר פתח בקביעה כי זו טעות להתייחס אל החברה הפלסטינית כאל מקשה אחת, היות והיא משוסעת ומפולגת לא פחות מהחברה הישראלית. חשוב לדבריו להכיר את הקבוצות השונות בחברה הפלסטינית ואת הפיצול ביניהן. אביתר טען כי התביעות הפלסטיניות בסוגיות הליבה נשארו ללא שינוי בעיקרן, למעט גמישות טקטית בלבד - גבולות 1967, התנחלויות, ביטחון, ירושלים וזכות השיבה, כאשר עצמתה של סוגיית השיבה לא דועכת עם השנים, להיפך. גם באסטרטגיה הגדולה לא חלו שינויים לדבריו, והפלסטינים לא זזו מילימטר בדרישותיהם מאז תחילת הסכם אוסלו (החל ב-1994), ולא למדו להתאים את עצמם לשינויים שהתרחשו עם השנים. לדעתו, הואיל והפלסטינים הם הצד החלש ביחסים עם ישראל, עליהם להשתנות ולהתגמש אם ברצונם להשיג את מטרותיהם. לטענת אביתר, המתונים בחברה הפלסטינית חוששים להרים את קולם, והם בטלים בשישים אל מול הזרם המרכזי. מה שמניע את הפלסטינים לשתף פעולה עם ישראל היא ההבנה, לא ההכרה, כי ישראל נמצאת כאן והיא חזקה. אביתר הוסיף כי ההנהגה הפלסטינית לא השתנתה לאורך השנים, כאשר המנהיגים מפעם היום בני 70 ומעלה, ולא צמח דור ביניים ולא דור צעיר שהצליח לזכות במעמד ובעצמה פוליטית ניכרת. עם זאת, המערכת הישראלית כולה (גם הימין הפוליטי) מבינה שאבו מאזן הוא נכס ומקווה שלא ייעלם מן הזירה בזמן הקרוב.

ד"ר רונית מרזן, אוניברסיטת חיפה

ד"ר רונית מרזן התבססה על מחקר שעשתה על הרשתות החברתיות כדי לתאר תמונה המציגה את הפלסטינים כמי שחוו ארבע חוויות מכוונות שעיצבו את זהותם: (א) "אובדן האם" – אבדן המולדת בשנת 1948; (ב) "אובדן האב" – מותו ב-2004 של יאסר ערפאת, האב המיתולוגי אשר הנהיג את המשפחה הלאומית המאוחדת; (ג) התפרקות המשפחה הלאומית עם הפילוג בין החמאס והפתח ב-2007; (ד) "אבדן האחים הערבים" – התרחקות מדינות ערב מהסוגיה הפלסטינית, בייחוד לאחר האביב הערבי. לטענתה של ד"ר מרזן, חוויות אלו מעצבות את המציאות של הדור הפלסטיני הצעיר, שחש הדרה ושוליות חברתית, כלכלית, פוליטית, מגדרית, משפטית ולאומית ארוכת שנים. דור זה מהווה כ-70 אחוזים מהאוכלוסייה הפלסטינית והוא משולל יכולת פיסית ומנטלית לנוע במרחב, להיות חופשי ולהשתתף פוליטית. לכך יש להוסיף את שיעור האבטלה הגבוה, שמגיע ל-30 אחוזים בקרב הצעירים בגדה המערבית ול-61 אחוזים בקרב הצעירים ברצועת עזה. בנוסף, לצעירים יש ביקורת חריפה מאוד על ההנהגה הפוליטית הקיימת, שנתפסת בעיניהם כנצלנית ומושחתת. כמו כן, הדיכוי המגדרי מחריף כאשר נמנע מהגבר למלא את תפקידו במארג החברתי (פרנסה, ביטחון), והוא נאלץ לבסס את הדומיננטיות שלו ביתר שאת אל מול הנשים והילדים בביתו. תחת תנאי מציאות אלו, קשה לדרוש מהפלסטינים לשנות את הנרטיב שלהם. מוטב לפעול קודם כל לשינוי מציאות חייהם. ד"ר מרזן טענה כי ניתן לזהות תהליכים בהם הצעירים הפלסטינים חוזרים אל הספרות הלאומית והמרקסיסטית, מייצרים שיתופי פעולה חוצי-מפלגות, ומתחילים להוות אתגר למערכות הפנים-פלסטינית והישראלית כאחד. רגע לפני שדינמיקה חברתית זו תטרוף את כל הקלפים, יש לקדם הסדר מדיני משותף לישראל פתח והחמאס (ולא עם כל אחד בנפרד), תוך כדי דיבור עם החמאס. ייתכן שלא נמצא בעתיד הקרוב שותפים טובים יותר לכך.

אליאס זננרי, הועדה הפלסטינית לאינטראקציה עם החברה הישראלית

אליאס זננרי פתח את דבריו בהתייחסות לקול הפלסטיני המתון, והפנה את תשומת הלב להחלטה האסטרטגית של אש"ף מ-1988 לקבל את קיומה של מדינת ישראל ולפעול למען פתרון שתי המדינות. קולות מתונים וקיצונים יש בצד הישראלי והפלסטיני כאחד, אבל כל עוד המציאות קשה והגשמת פתרון שתי המדינות היא רחוקה, המתונים נחלשים והקיצונים מתחזקים. הפלסטינים רואים את מדינת ישראל כמי שהופכת ימנית יותר וקיצונית יותר, ושמובילה שינויים בשטח המקשים על מימוש פתרון שתי המדינות. ובכל זאת, לטענת זננרי אין להספיד פתרון זה וללעוג להיתכנותו. הפתרון לסוגיות המרכזיות ידוע, ומרביתו אף הוסכם על הצדדים בסבבים הקודמים של המשא ומתן שהתנהלו בין אולמרט לאבו מאזן. כבר ערב האינתיפאדה הראשונה הבחירה הייתה ביו אותן שתי חלופות שקיימות היום: או שהישראלים יאמצו את פתרון שתי המדינות או שהפלסטינים יהפכו את ישראל לדרום אפריקה בתקופת האפרטהייד. התרסקות המשא ומתן ב-2000 הובילה לאינתיפאדה השנייה, אבל מאז, למרות כישלונות חוזרים ונשנים ותסכול מחריף, ההנהגה הפלסטינית ומנגנוני הביטחון עושים הכול כדי למנוע אינתיפאדה שלישית. לדברי זננרי, הרשות הפלסטינית מפסידה כ-13 מיליארד דולר מדי שנה בגין הכיבוש והשליטה הישראלית. יש לסיים את הכיבוש כדי לשקם את החברה הפלסטינית. הסיכון שבעשיית השלום הוא פחות מהסיכון של המשך הסכסוך והאלימות. זננרי ציין כי כינוס המועצה הפלסטינית הלאומית האחרונה (שהתקיים בראשית מאי 2018) הוא בעל חשיבות רבה. ההחלטה שהתקבלה בכינוס, לאפשר למועצה המרכזית לצאת מהמסגרת של הסכמי אוסלו, ולהתקדם בדרך אחרת שתראה לנכון להגשמת היעד הלאומי, היא נקודת מפנה אסטרטגית.